

УДК 94:364-6(477)"1935/1939"

**Віктор ШАРПАТИЙ**

доктор історичних наук, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, вул. Освіти, 6, м. Київ, Україна, 03037 (sharp5880@gmail.com)

**Viktor SHARPATYI**

PhD hab. (History), Professor, Professor of the Department of Source Studies and Special Historical Disciplines of the National Pedagogical Dragomanov University, 6, Osvity str., Kyiv, Ukraine, 03037 (sharp5880@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7597-2061>

**Бібліографічний опис статті:** Sharpaty V. (2020). Polityko-ideolohichni priorytety pensiiinogo zabezpechennia v Ukrainiskii USSR u gruhii polovyni 1930-kh rokiv [Political and ideological priorities of retirement benefit in the Soviet Ukraine in the second half of the 1930s]. *Svit Clio* [Clio World], 1, 21-27. [in Ukrainian].

## ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1930-Х РОКІВ

**Анотація. Мета статті.** На основі аналізу архівних джерел та офіційних документів і в контексті повсякденного життя суспільства з'ясовано особливості пенсійного забезпечення в радянській Україні в другій половині 1930-х рр. Визначено ключові соціальні пріоритети пенсійного забезпечення в державі, яка нехтувала загальними цивілізаційними цінностями, натомість підкреслюючи класові принципи. **Методологія дослідження** – принципи науковості, об'єктивності, історизму, методи: проблемно-хронологічний, структурно-системний та порівняльний. Для виявлення кількісних показників структури повсякденності та чисельності соціального контингенту пенсіонерів використано елементи статистичного методу. **Наукова новизна.** Проаналізовано ідеологічну спрямованість, класовий характер та соціально-політичні пріоритети соціальної політики радянської влади. Досліджено не уклад життя маргінальних верств населення, а повноправний соціальний статус радянського пенсіонера в другій половині 1930-х рр. З урахуванням об'єктивних і суб'єктивних чинників висвітлено соціальні проблеми, що виникли внаслідок тривалих і руйнівних воєн та революційних експериментів. Пенсійне забезпечення належало до пріоритетних напрямів діяльності структурних підрозділів Наркомату соціального забезпечення УСРР. За роки колективізації та Голодомору кількість пенсіонерів, якими опікувалися органи соціального забезпечення в Україні, значно зменшилася. Основними формами державного забезпечення були визнані: працевлаштування, утримання в установах соціального забезпечення й охорони здоров'я та пенсійна допомога. Виявлено офіційні документи, за якими інвалідам воєн пенсії призначали найперше за умови їх участі в захисті радянської влади або ж факту роботи їх у радянських органах. Упродовж 1934–1936 рр. значну увагу керівництво держави приділяло пенсійному забезпеченню науково-педагогічних працівників. До елітної групи пенсійного забезпечення належали персональні пенсіонери. Персональні пенсії призначали особам за «виняткові заслуги» перед державою в революційній, громадській та культурно-освітній діяльності. Було два типи персональних пенсій: республіканського та місцевого значення. Персональні пенсіонери мали певні пільги у квартирній платі, а їхні пенсії були звільнені від усіх місцевих податків і зборів. Вони користувалися безоплатним і позачерговим медичним обслуговуванням. Їхні діти, які навчалися, мали переважне право на стипендію. **Висновки.** Установлено, що призначення персональних пенсій виявилось своєрідним визнанням державою заслуг окремих груп населення, а з іншого боку, – символічною платою за їхню лояльність до влади. Розміри пенсій були мізерними, проте свідчили про соціально-політичні пріоритети радянської влади та її соціальну політику.

**Ключові слова:** соціальне забезпечення, радянський пенсіонер, радянська влада, персональна пенсія, працевлаштування.

## POLITICAL AND IDEOLOGICAL PRIORITIES OF RETIREMENT BENEFIT IN THE SOVIET UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 1930s

**Abstract. Aim of the study.** The analysis of archival sources and official documents reveals the features of retirement benefit in the Soviet Ukraine in the second half of the 1930s in the context of everyday life of society. It

identifies the critical social priorities of retirement provision in a state that neglected civilisational values, instead emphasising class principles. **Research methodology** – principles of scientific, objectivity, historicism, methods: problem-chronological, structural-systemic, and comparative. Elements of the statistical method were used to identify quantitative indicators of the structure of everyday life and the size of the social contingent of pensioners. **Scientific novelty.** The author analyses the ideological orientation, class character and socio-political priorities of the Soviet authorities in its social policy. The author studies not the lifestyle of the marginalised population but the full social status of the Soviet pensioners of the second half of the 1930s. The social problems which appeared from the prolonged and devastating wars, and the revolutionary experiments were analysed according to objective and subjective factors. Retirement benefit was one of the priority areas of activity of the structural units of the People's Commissariat of Social Security of the Ukrainian SSR. During the years of collectivisation and famine, the number of pensioners in Ukraine who provided by social security agencies has decreased significantly. The primary forms of state support were recognised: employment, detention in social security institutions, health authorities and pension assistance. The author examines official documents under which disabled veteran were assigned pensions in the first place, provided they were involved in defence of the Soviet regime or were involved in the work of the Soviet authorities institutions. The government paid considerable attention to retirement benefit for scientific and pedagogical workers during 1934 - 1936. The elite group included people receiving merit pension. Merit pension was assigned to individuals for "exceptional service" to the state in revolutionary, social and cultural-educational activities. There were two types of merit pension: national and local. People receiving merit pension had certain rent benefits, and their pensions accounts were exempt from all local taxes and fees. They received free and emergency medical care. Their children enrolled in educational institutions had the priority right to a scholarship. **Conclusions.** The author has argued that the award of merit pension was a kind of recognition of merit certain groups of the population by the state, and on the other hand - a symbolic payment for loyalty. Amount of pensions was scanty. But they testified to the socio-political priorities of the Soviet authority and its social policies.

**Keywords:** social welfare benefit, Soviet retiree, Soviet authority, merit pension, employment.

**Постановка проблеми.** Історіографія проблем соціального розвитку радянського суспільства другої половини 1930-х рр. налічує десятки монографічних праць і сотні науково-популярних статей, опублікованих упродовж 70-ти років. Левова їх частка припадає на 1990-ті рр. – початок XXI ст., коли історики активно висвітлювали обставини й наслідки політичних репресій, Голодомору, масових депортацій етнонаціональних груп. З'ясовуючи політико-економічні та ідеологічні підвалини становлення тоталітарної системи в Україні, дослідники започаткували і суттєво розвинули політологічний аспект суспільних трансформацій, що відбулися тоді, але знехтували проблемами соціальної історії. Пріоритетні для радянської історичної науки теми зазнали своєрідної теоретико-методологічної ревізії, яка мала виразні ознаки емпіричного критицизму та категоричних оцінок минувшини. Історія відбулася, відтак заслуговує на об'єктивний аналіз подій, фактів, явищ.

Сучасна історична наука повертається до соціальної проблематики, досліджуючи суспільство через біографічні нариси про яскраві особистості та повсякденне життя рядових представників соціальних груп. З огляду на це, крім притаманних сталінізму явищ політичних репресій і тотального контролю влади всіх сфер суспільного життя, характерних для 1930-х рр., важливо схарактеризувати матеріальне становище радянських пенсіонерів, тобто з'ясувати особливості пенсійного забезпечення в Українській СРР другої половини 1930-х рр. у контексті повсякденного життя суспільства.

Спеціальних історичних досліджень проблем пенсійного забезпечення не проводили, але, починаючи з другої половини 30-х рр., у літературі висвітлювали окремі аспекти цієї теми<sup>1</sup> Наприкінці 50-х рр. вийшла друком брошура, автори якої окреслили пенсії як основний вид соціального забезпечення<sup>2</sup>. Висвітлюючи історію соціального страхування, дехто з дослідників торкався й призначення пенсій<sup>3</sup>. 1968 р., коли виповнилося 50 років «радянського соціального забезпечення», з'явилося кілька праць, автори яких виокремлювали історію становлення в СРСР пенсійної справи<sup>4</sup>. Вони відрізнялися від

<sup>1</sup> Социальное обеспечение в Советском Союзе. Москва: Изд-во НКССО, 1936. 44 с.; Семашко Н. А. Право на социальное обеспечение. 2-е изд. Москва: Изд-во НКССО СССР, 1938. 47 с.

<sup>2</sup> Араков В. А., Левшин А. В. Социальное обеспечение в СССР. Москва: Госполитиздат, 1959. 94 с.

<sup>3</sup> Родионова Е. И. История социального страхования в СССР. Вып. 1; под ред. Н. А. Виноградова. Москва: Центр. ин-т усоверш. врачей, 1966. 33 с.

<sup>4</sup> Андреев В. С. Социальное обеспечение в СССР. Москва: Изд-во «Знание», 1968. 79 с.; 50 лет Советского социального обеспечения. Материалы конференции; под ред. Д.П. Комаровой. Москва: М-во соц-го. обесп. РСФСР, 1968. 177 с.

попередніх розвідок залученням ширшої джерельної бази. 1973 р. була захищена одна з перших дисертацій про функціонування системи соціального забезпечення в СРСР<sup>5</sup>. Авторами згаданих праць були юристи, економісти, медики, а історики вивчали інші проблеми.

**Мета і завдання** цієї науково-аналітичної праці полягає у виявленні ключових соціальних пріоритетів пенсійного забезпечення в державі, що відверто нехтувала загальними цивілізаційними цінностями, а натомість підкреслювала класові принципи. Науково-світоглядний інтерес спричиняє мотиваційна сторона функціонування системи соціального забезпечення і пенсійного зокрема, зважаючи на політичний терор, депортації, переслідування, голод, карткову систему матеріального розподілу, які дисонують у контексті так званого державного філантропства.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Улітку 1934 р. в Українській СРР налічувалося 176 тис. пенсіонерів усіх категорій, серед них 26 тис. інвалідів Першої світової та громадянської воєн, 25 тис. сімей загиблих на війні, 95 тис. сімей призовників Червоної армії, персональних пенсіонерів республіканського і місцевого значення<sup>6</sup>. Про них згадував нарком соціального забезпечення УСРР І. Слинко, якого призначили 7 липня 1934 р. замість Г. Покорного. Щорічно на пенсії витрачали 35 млн крб., забезпечуючи в такий спосіб розміри пенсій: інвалідам війни в містах – 15 крб. 30 коп., а на селі – 6 крб. 12 коп.<sup>7</sup> Місячна пенсія професора становила 45 крб., академіка – 90 крб.<sup>8</sup> За роки колективізації та Голодомору кількість пенсіонерів в УСРР, якими опікувалися органи соціального забезпечення, зменшилася на 23 тис. осіб порівняно з 1929 р., коли їх налічувалося 199,3 тис.<sup>9</sup> У 1932 р. соціальними послугами було охоплено лише 65% інвалідів громадянської та 52% Першої світової воєн, а також дві третини родин загиблих на війні чоловіків. Персональні пенсіонери, кількість яких неухильно зростала, досягнувши 1932 р. 7100 осіб, мали стабільне пенсійне забезпечення. Наркомат соціального забезпечення УСРР передав міським товариствам взаємодопомоги (МТД) 4,5 тис. пенсійних справ «декласованого елементу», а загалом «на плечі» громадських об'єднань переписали 10 тис. пенсіонерів, відтак МТД мало забезпечити 14 500 осіб, виділивши 840 тис. крб. на рік<sup>10</sup>. Їх переважно забезпечували щоденним харчуванням і побутовим утриманням.

Пенсійне забезпечення належало до пріоритетних напрямів діяльності структурних підрозділів системи Наркомсобезу УСРР. Вони переймалися насамперед призначенням пенсій інвалідам війни та військової служби, а також особам, прирівняним до них. Так, 16 липня 1935 р. РНК УСРР схвалив постанову «Про розмір пенсій для інвалідів війни і військової служби, осіб, до них прирівняних, а також членів сімей цих осіб», якою встановив такі місячні норми пенсій: для інвалідів «імперіалістичної війни» першої групи – 30 крб., якщо вони не мали підсобного господарства, а другої групи – 20 крб.<sup>11</sup> За наявності власного сільського господарства розмір пенсій зменшували вдвічі. До уваги брали кількість непрацездатних членів родини, а також визначали «порядок і умови припинення сплати пенсій за майновим станом пенсіонерів». Постанова набиравла чинності з 1 липня 1935 р., а 4 серпня того ж року ЦВК і РНК УСРР затвердили «Положення про державне забезпечення інвалідів війни і військової служби, осіб, до них прирівняних, а також членів сімей цих осіб». Згідно з Положенням усі попередні постанови, починаючи з 1922 р. і по 1930 р., скасовували. За вказані роки було ухвалено 7 постанов, які стосувалися пенсій інвалідів війни та військовослужбовців. Право на отримання державної пенсії мали: особи, що стали інвалідами внаслідок участі в громадянській війні або під час військової служби в РСЧА; інваліди з числа колишніх червоногвардійців і червоних партизанів; особи, прирівняні в соціальному забезпеченні до інвалідів громадянської війни (що надавали допомогу органам

---

<sup>5</sup> Слобожанін В. П. Система соціального забезпечення при соціалізмі: автореферат дис. ... канд. екон. наук. Минск, 1973. 25 с.

<sup>6</sup> Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6463. Арк. 14.

<sup>7</sup> Там само.

<sup>8</sup> Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО України). Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2534. Арк. 1.

<sup>9</sup> Там само. Спр. 2524. Арк. 21.

<sup>10</sup> Там само. Ф. 1240. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 44.

<sup>11</sup> Збірник законів Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – ЗЗ УСРР). 1935. № 23. Арк. 136.

НКВС в охороні «радянських кордонів, державного порядку і безпеки»); сім'ї померлих або «безвісно відсутніх» учасників громадянської війни та військовослужбовців; «інваліди імперіалістичної війни»<sup>12</sup>. До категорії пенсіонерів зараховували осіб, «які вели активну боротьбу з контрреволюцією і через це втратили працездатність, а також осіб, які втратили працездатність від дій контрреволюції, куркульської помсти». Отже, зважаючи на §1 Положення, право на пенсійне забезпечення мали інваліди Першої світової та громадянської воєн, червоноармійці та червоні партизани, активісти, військовослужбовці, а також члени родин, що перебували на утриманні померлої або «безвісно відсутньої особи». Пенсію одержували діти, брати, сестри до 16-річного віку, а до 18-років – ті, що навчалися в навчальних закладах; непрацездатні дружини і батьки, які втратили працездатність (для чоловіків – до 60 років, для жінок – до 55 років). Інвалідам громадянської війни та військової служби в РСЧА передбачалися «сімейні надвишки»: за одного непрацездатного – 20% належної місячної норми пенсії, двох – 30%, трьох – 40% надбавки. Подібна вимога стосувалася також інвалідів Першої світової війни, але в межах 10–30% «надвишку». Пенсіонери мали право лише на одну пенсію, яку нараховували з місцевого бюджету «за місцем постійного проживання» відповідні президії сільських і міських рад, а в містах обласного підпорядкування – інспектори соціального забезпечення міськрад. НКСЗ встановлював порядок призначення й оскарження відповідних постанов президій рад та інспектур.

На підставі згаданих постанов РНК УСРР від 16 липня та 4 серпня 1935 р. НКСЗ УСРР розробив та оприлюднив «Інструкцію про державне забезпечення інвалідів війни і військової служби». Нею скасовували 13 різних циркулярів, інструкцій і постанов, виданих НКСЗ УСРР протягом 1926–1933 рр. Інструкцією 1935 р. право на державне забезпечення надавали особам рядового складу старої армії, які проживали в будинках для інвалідів. Особам офіцерського складу «старої (російської царської – Авт.) армії» пенсію призначали за умови, якщо «вони в дальшому були в РСЧА та військово-морському флоті й брали активну участь у захисті радянської влади або коли вони, беручи участь в радянській або громадській роботі, довели свою відданість радянській владі»<sup>13</sup>. Дружина, яка одержувала пенсію за померлого чоловіка, втрачала її у випадку одруження.

Основними формами державного забезпечення були визнані такі: трудове влаштування, пенсії й допомоги, утримання в установах собезу, народної освіти та охорони здоров'я. Пенсійне забезпечення надавали інвалідам першої і другої групи, особам, які не досягли 16 років, учням до 18 років, чоловікам 60-річного та жінкам 55-річного віку, родинам, які мали дітей до 8 років. Перебування інвалідів у лікарнях терміном до 6 місяців не позбавляло їх права на пенсійне забезпечення. Для інвалідів – «трудоових одноосібників», якщо розмір сплачуваного ними сільгосподатку не перевищував 125% «твердої ставки», пенсію виплачували. Інструкція, крім названих особливостей, які не мали застосування в попередніх постановах, регламентувала діяльність органів соціального забезпечення.

31 січня 1937 р. ЦВК і РНК СРСР переглянули розміри пенсій інвалідам громадянської війни і військової служби в РСЧА, колишнім червоногвардійцям і червоним партизанам, які були встановлені в 1935 р. Місячна норма інваліда першої групи без заняття сільським господарством становила 65 крб. (із господарством – 40 крб.); сімей померлих із трьома і більше непрацездатними членами – 45 і 25 крб.; із двома непрацездатними – 35 і 20 крб.; із одним – 25 та 15 крб.<sup>14</sup> Зберегли принцип «сімейних надвишок» для інвалідів-пенсіонерів у випадках, якщо на їхньому утриманні перебували непрацездатні члени родини, які мешкали спільно. Надбавки становили від 40 до 20%. Рада Народних Комісарів УРСР схвалила аналогічну постанову 29 червня 1937 р., врахувавши положення та принципи постанови союзного уряду від 31 січня 1937 р. ЦВК та РНК УРСР постановили 2 вересня 1937 р. «призначити інвалідам з числа колишніх червоногвардійців і червоних партизанів і членам їх сімей пенсій на 25% вище пенсій, встановлених для цієї категорії осіб»<sup>15</sup>. Про підвищення пенсій «інвалідам імперіалістичної війни» не йшлося. Про них згадали в «Положенні про будинки для дорослих інвалідів системи НКСЗ УСРР» від 4 серпня 1938 р. Вони, як і решта інших категорій соціального забезпечення, мали право на притулок у будинках для

<sup>12</sup> ЗЗ УСРР. 1935. № 22. Арк. 125.

<sup>13</sup> Там само. № 38–39. Арк. 182.

<sup>14</sup> Там само. 1937. № 9. Арк. 30.

<sup>15</sup> Там само. № 48. Арк. 169.

інвалідів<sup>16</sup>. Інструкція НКЗ УРСР 20 серпня 1938 р. передбачала працевлаштування, навчання й перекваліфікація інвалідів, які перебували на обліку органів соціального забезпечення. 28 березня 1938 р. НКЗ УРСР затвердив «Положення про Інститут відновлення працездатності і протезування інвалідів», директора якого призначав нарком соціального забезпечення<sup>17</sup>.

Пенсійне забезпечення науково-педагогічних працівників протягом 1934 – 1936 рр. відбувалося на підставі постанови від 21 березня 1934 р. «Про пенсійне забезпечення наукових працівників і викладачів вищих шкільних закладів і робітничих факультетів», яку доповнювали двічі: 7 жовтня 1934 р. та 23 лютого 1936 р.<sup>18</sup> Так, 25 листопада 1934 р. персональну пенсію 500 крб. на місяць призначили родині М.С. Грушевського<sup>19</sup>. Дослідники соціально-побутових умов життя інтелігенції в Україні 1920–1930-х рр. підкреслюють її жалюгідне матеріальне забезпечення<sup>20</sup>. 9 квітня 1938 р. ЦВК і РНК УРСР ухвалили положення «Про пенсійне забезпечення наукових і педагогічних працівників вищих учбових закладів і наукових установ». Право на пенсію мали академіки та члени-кореспонденти АН УРСР, професори, доценти, асистенти, старші викладачі навчальних закладів, а також професори, старші і молодші наукові співробітники науково-дослідних установ. У випадку їх смерті пенсію отримували рідні: діти, брати і сестри до 18 років, а учні – до закінчення школи<sup>21</sup>. Пенсію призначали за наявності низки умов: перебування на посаді не менше 25 років, зокрема не менше 15 років за радянської влади; якщо вони досягли пенсійного віку (чоловіки – 60 років; жінки – 55 років) та прослужили не менше 10 років за радянської влади або втратили працездатність (перша і друга група інвалідності), не досягнувши пенсійного віку, проте мали 15 років педагогічного стажу. До стажу науково-педагогічної роботи зараховували військову службу в РСЧА, у червоногвардійських або червоно-партизанських загонах, а також діяльність на виборних посадах у радянських установах, громадських і професійних організаціях після 7 листопада 1917 р., перебування в науковому відрядженні. Безперервним педагогічним стажем вважали «час перебування у в'язниці або у фортеці, на каторзі або в засланні за революційну політичну діяльність, спрямовану на повалення царського і капіталістичного ладу, а також усунення в дореволюційний час від науково-педагогічної роботи за протиурядову діяльність». Вражає наявність політичної мотивації, якої не спостерігалось під час встановлення пенсійного забезпечення інвалідам Першої світової війни. Розміри пенсій становили: для академіків і членів-кореспондентів АН УРСР, завідувачів кафедр, професорів кафедр і науково-дослідних установ із вченим ступенем доктора наук – 600 крб. на місяць; професорів і завідувачів кафедр без наукового ступеня доктора наук – 500 крб.; доцентам кафедр, старшим і молодшим науковим співробітникам кандидатам наук – 400 крб.; доцентам без наукового та асистентам з науковим ступенем кандидата наук – 350 крб.; асистентам і старшим викладачам без наукового ступеня – 300 крб. Сумісництво дозволяли пенсіонерам тільки в тому разі, якщо пенсія сукупно з додатковими заробітками чи доходами не перевищувала півтора розміри разової пенсійної виплати.

До елітної групи належали персональні пенсіонери. 8 липня 1935 р. ЦВК і РНК УСРР затвердили «Положення про персональні пенсії», скасувавши всі попередні нормативно-правові акти. Персональні пенсії призначали особам «за виняткові заслуги перед республікою в революційній, державній, професійній, громадській, господарській, культурній діяльності і в області оборони Союзу РСР»<sup>22</sup>. Існували два типи персональних пенсій: республіканського і місцевого значення. Право на звання пенсіонера республіканського значення мали п'ять категорій осіб: Герой Радянського Союзу, нагороджені орденами СРСР, почесною революційною зброєю та орденом Червоного

---

<sup>16</sup> Соціальне забезпечення. Збірник законодавчих і директивних матеріалів; упорядн. Л. М. Брушловський, В. І. Корбут. Київ, 1939. С. 48–49.

<sup>17</sup> Там само. С. 83–84.

<sup>18</sup> 33 УСРР. 1934. № 28. Арк. 241; 33 УСРР. 1936. № 13. Арк. 59.

<sup>19</sup> ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6463. Арк. 46.

<sup>20</sup> Кузьменко М. М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20–30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень. Донецьк: Вид-во Норд-Прес, 2004. 455 с.; Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2004. 648 с.

<sup>21</sup> 33 УСРР. 1938. № 19. Арк. 70.

<sup>22</sup> Там само. 1935. № 20. Арк. 108.

Прапора; заслужені діячі науки, техніки, мистецтва та народні артисти республіки; ті, що «за свою активну підпільну революційну роботу зазнали репресій від царської чи контрреволюційної влади»; видатні працівники в галузі оборони держави, державної, громадської, наукової, технічної, винахідницької і мистецької діяльності», нагороджені Президією ЦВК УСРР званням Героя Праці. Персональні пенсії місцевого значення надавали активним учасникам революційного руху, підпільникам періоду революції та громадянської війни, організаторам і керівникам загонів Червоної гвардії, повстанських і партизанських червоних загонів, «видатним працівникам радянських органів», медичним і ветеринарним працівникам, які втратили працездатність під час боротьби з епідеміями, особам, відзначеним урядом за особливо «героїчні дії при обороні соціалістичної власності», а також тим, які «вели активну боротьбу з куркулями та контрреволюцією на селі і в зв'язку з цим втратили працездатність». Призначала персональні пенсії комісія при РНК УСРР, яку очолював нарком соціального забезпечення або його заступник. Норми пенсій становили: республіканського значення – 150–400 крб., а місцевого – від 75 до 300 крб. на місяць. Якщо пенсіонер мав додаткові заробітки, то пенсію нараховували дещо меншу. Тому й існувала така «вилка». Персональні пенсіонери мали певні пільги у квартплаті, а пенсії були звільнені від усіх місцевих податків і зборів. Будинки пенсіонерів, транспортні засоби (коні, велосипеди), домашня худоба, які належали персональним пенсіонерам, не підлягали оподаткуванню. Вони одержували безкоштовне і позачергове медичне обслуговування. Їхні діти, якщо навчалися в навчальних закладах, мали першочергове право на стипендію. Пенсіонери республіканського значення мали право на безкоштовний проїзд комунальними залізницями. Права персональних пенсіонерів, їхні пільги та умови надання були виписані в інструкції НКЗ УСРР від 29 серпня 1935 р. Вони фактично не змінювалися протягом наступних років. 25 березня 1937 р. НКЗ і Нарком'юст УРСР видали інструкцію «Про порядок порушення клопотань про призначення персональних пенсій республіканського значення», делегувавши права таким установам: ЦК КП(б)У, наркоматам, бюро обкомів партії, президії облвиконкомів, командувачам військових округ. Для порушення клопотання необхідно було подати такі документи: автобіографію, трудовий список, довідку про партійний стаж, довідку про склад утриманців, про розмір зарплати, акт лікарсько-трудової експертизи<sup>23</sup>.

**Висновки.** Протягом другої половини 1930-х рр. пенсійне забезпечення в радянській Україні зазнало певної уніфікації, позаяк були скасовані всі попередні нормативно-правові акти, внесені корективи до чинних законів, які, незважаючи на явні недоліки, свідчили про функціонування в УСРР (від 1938 р. – УРСР) системи пенсійного забезпечення основних категорій населення. Загальна кількість пенсіонерів порівняно з 1920-ми роками зменшилася, а рівень забезпечення пенсіями та соціальними допомогами не перевищував двох третин контингенту НКЗ. Під час встановлення пенсій, особливо для науково-педагогічних працівників, були політико-ідеологічні обмеження. Призначення персональних пенсій, розміри яких суттєво збільшилися протягом другої половини 1930-х рр., з одного боку, було проявом своєрідного визнання державою заслуг окремих громадян і груп населення, а з іншого, – символічною платою за їхню лояльність до режиму. Протягом другої половини 1930-х рр. розміри пенсій для окремих груп пенсіонерів суттєво збільшилися.

## REFERENCES

Andreev, V. S. (1968). *Sotsialnoe obespetsenie v SSSR*. [The Social care in the USSR]. Abstracts of Papers: 50 let Sovetskogo social'nogo obespecheniya (pp. 177). Moscow. Ministry of Social care of the RSFSR [in Russian].

Andreev, V. S. (1968). *Sotsialnoe obespetsenie v SSSR*. [The Social care in the USSR]. Moscow: Znanie. [in Russian].

Arakov, V. A., & Levshin, A. V. (1959). *Sotsial'noe obespechenie v SSSR* [Social care in the USSR]. Moscow: Gospolitizdat. [in Russian].

Brushlovskiy, L. M., & Korbut, V. I. (Comps.). (1939) *Sotsialne zabezpechennia. Zbirnyk zakonodavchyykh i dyrektyvnykh materialiv* [The social care. Collection of legislative and policy materials]. Kyiv. [in Ukrainian].

<sup>23</sup> Там само. 1937. № 33. Арк. 130.

Zbirnyk zakoniv USRR (1934-1938). [Code of Laws of the Ukrainian Socialist Soviet Republic]. [in Ukrainian].

Kuzmenko, M. M. (2004). *Naukovo-pedagogichna inteligentsiya v USSR 20-30-h rokiv: sotsialno-profesiyinyi status ta osvityno-kulturniy riven* [Scientific-pedagogical intelligentsia in the USSR of the 20-30s: socio-professional status and educational and cultural level]. Donetsk: Vyd-vo Nord-Pres. [in Ukrainian].

Rodionova, E. I. (1966) *Istoriya sotsialnogo strahovaniya v SSSR*. [History of social insurance in the USSR]. Vol. 1. (Ed.) Vinogradova N. A. Moskva: Tsentr.in-t usoversh. vrachey. [in Russian].

Komarova, D. P. (Ed.). (1968). *50 let Sovetskogo social'nogo obespecheniya*. Moskow. Ministry of Social care of the RSFSR: Abstracts of Papers [in Russian].

Rublyov, O. S. (2004). *Zahidno-ukraynska inteligentsiya u zagalnonatsionalnih politichnih ta kulturnih protsesah (1914-1939)* [Western Ukrainian Intelligentsia in National Political and Cultural Processes (1914-1939)]. Kyiv: in-t istorii Ukrainy NANU. [in Ukrainian].

Semashko, N. A. (1938). *Pravo na sotsialnoe obespechenie* (2st ed.) [The right to social care]. Moscow: Izd-vo NKSO SSSR. [in Russian].

Slobozhanin, V. P. (1973). *Sistema sotsialnogo obespecheniya pri sotsializme* [Social care System under Socialism] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Minsk. [in Russian].

*Social'noe obespechenie v Sovetskom Soyuze*. (1936) [Social care in the Soviet Union] Moskow. Ministry of Social care of the RSFSR [in Russian].

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine – CSAPAU].

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archives of Supreme Authorities and Governments of Ukraine – CSASAGU].